

Değişen Bölgesel Denklemler Işığında Türkiye-İsrail İlişkileri'nde İşbirliğini Tetikleyen Unsurlar

Göktürk TÜYSÜZOĞLU
Yrd. Doç. Dr., Giresun Ün. İİBF
gktrkt@gmail.com

Öz

1990'ların ikinci yarısında stratejik işbirliği olarak ifade edilen Türkiye-İsrail ilişkileri, milenyum sonrası dönemde ciddi bir değişim geçirmiştir. Türkiye'nin Ortadoğu'da bölgesel lider olabilme hedefini ortaya koyması ve bu doğrultuda Arap halkları/devletleri ile yaklaşması bunun birinci nedenidir. İsrail'in Filistin Meselesi bağlamında çatışmacı ve saldırgan bir tutum sergilemesi ve bu durumun Arap halkları/devletleri ile yaklaşmak isteyen Türkiye'ye zarar veriyor olması ise Türkiye-İsrail ilişkileri'ne hâkim olan gerginliğin ikinci nedenidir. Ne var ki, Arap ayaklanmaları sonucunda özellikle Mısır ile Suriye'de yaşanan olaylar neticesinde beliren kamplaşmalar ve özellikle İran'ın etkin bir aktör olarak bölgesel gelişmelere eklenmesi, Türkiye ile İsrail'i yakınlaşmaya itmektedir. Doğu Akdeniz merkezli muhtemel enerji projeleri de Türkiye ile İsrail'i işbirliğine iten bir başka faktör olarak görülebilir. Bu çalışmada, iki ülke arasında yaklaşmayı beraberinde getirecek faktörler irdelenmiş ve mevcut sorunlar ile fırsatlar bağlamında Türkiye-İsrail ilişkileri'nin orta vadede yeniden işbirliğine eklenebileceği öngörülmüştür.

Anahtar Kelimeler: ABD, Filistin, Doğu Akdeniz, İran, Enerji.

Elements That Trigger Cooperation Between Turkey and Israel in the Light of Changing Regional Equations

Abstract

Turkey-Israel relations, which had been reflected as strategic cooperation at the second half of 1990's, is being altered staidly after the millennium. Turkey's aim of being a regional leader in the Middle East and her affiliation towards Arab people/states according to this objective is the primary reason of the change in Turkish-Israeli relations. Israel's coercive and aggressive attitude against the Palestinians is the second reason why Turkey has been estranged from Israel. However regional polarization that becomes visible after the Arab uprisings, especially after the events in Egypt and Syria and Iran's articulation into the regional developments as an ascendant actor will make Turkey and Israel come closer again. In this study, factors that attend convergence between these two countries has been dealt and within this work it has also been envisaged that Turkey-Israel relations will be articulated into cooperation in the medium term.

Keywords: US, Palestine, Eastern Mediterranean, Iran, Energy.

Giriş

Ortadoğu'daki gelişmelere etki edebilecek iki önemli bölgesel aktör olan Türkiye ve İsrail, aynı zamanda ABD'nin bölgedeki en önemli müttefikleri olarak bilinmektedir. Bu iki ülkenin ilişkileri, Arap-İsrail Savaşları ve Filistin Meselesi nedeniyle, Soğuk Savaş döneminde dalgalı bir seyir izlemesine karşın, 1990'lı yılların ikinci yarısında askeri ve siyasi anlamda "stratejik işbirliği" düzeyine ulaşmıştır. İki ülkenin Ortadoğu'ya bakış açılarından ve özellikle "ortak tehdit" anlayışından beslenen bu işbirliği, ABD'nin desteğiyle, Ortadoğu'ya ilişkin en önemli bölgesel gerçekliklerden biri olarak görülmüştür.

Ne var ki, Türkiye-İsrail ilişkileri'nin niteliği milenyum sonrası dönemde ciddi bir değişime uğramıştır. Bu değişimin arkasında yatan en önemli nedenlerden biri, 2002 yılında Türkiye'de yaşanan iktidar değişikliği sonrası Türk hükümetinin benimsediği dış politika söylem ve stratejisi ise; diğerleri de İsrail'in özellikle Filistin Meselesi bağlamında izlediği uzlaşmaz tutum ile Türkiye'nin, Arap Dünyası ve İran ile olan yakınlaşmasını kendisine tehdit olarak algılamasıdır. İki ülke arasındaki siyasal/bölgesel anlaşmazlık, ABD faktörüne karşın, öyle bir noktaya varmıştır ki, "stratejik işbirliği" bağlamından sıyrıldığı gibi, Mavi Marmara Baskını sonrası diplomatik anlamda "maslahatgüzarlık" seviyesine kadar da indirgenmiştir.

Ne var ki, Arap Ayaklanmaları sonrası oluşan bölgesel görünüm, Türkiye ile İsrail'i yeniden siyasal bir işbirliğine yönlendirmektedir. Suriye, Irak ve Mısır'da yaşanan gelişmeler/değişimler, İran'ın değişen bölgesel görünümü, Doğu Akdeniz odaklı enerji projeleri, Filistin'de yaşanan gelişmeler gibi bölgesel hususların yanı sıra, Türkiye ve İsrail'in iç ve dış politika beklentileri/yönelimleri, iki ülke arasında siyasal/bölgesel bir işbirliğinin kurgulanmasını sağlayabilecektir.

Bu çalışmada, Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olan faktörler üzerinde kısaca durulduktan sonra, bu iki ülkeyi yeniden stratejik bir işbirliği kurgulamaya itebilecek hususlar irdelenecektir. Çalışmanın ana fikri ise bölgesel değişimlerin, orta vadede de olsa, Türkiye ile İsrail arasında yeniden "stratejik" erimli bir işbirliğinin doğmasına yol açabileceğidir.

Türkiye-İsrail İlişkileri'ndeki Gerginliğin Nedenleri

Türkiye-İsrail ilişkileri, 1990'ların ikinci yarısında "stratejik işbirliği" olarak adlandırılmaktaydı.¹ Bu adlandırmanın arkasında yatan kuramsal çerçeveyi değerlendirdiğimizde Kenneth Waltz'ın betimlediği "güç dengesi" yaklaşımının değil de Stephen Walt'ın realist yaklaşıma eklediği "tehdit dengesi" anlayışı ile Randall Schweller'in ittifakları aktörlerin çıkarları

¹ Serhat Erkmen, "1990'lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği", *Uluslararası İlişkiler* 2(7), (2005): 157-185.

ekseninde irdeleyen yaklaşımının bileşkesi bağlamında bir anlamlandırmaya gidildiğini söyleyebiliriz.² Zira Türkiye ile İsrail arasında Soğuk Savaş esnasında ve 1990'lı yıllar boyunca gelişen işbirliğinin Ortadoğu'dan kaynaklanan çoklu tehdit algısından kaynaklandığını ve bu algıdan beslenen "güvenlikçi" dış politika yaklaşımının altını çizdiği ortak çıkarlar çerçevesinde "stratejik" bir işbirliğine gidildiğini söyleyebiliriz.³ Türkiye ile İsrail arasında "ortak tehdit" algısından beslenen stratejik erimli ilişkileri "ittifak" olarak değerlendiren analizler de bulunmaktadır. Ne var ki, ittifak sözcüğünün daha çok "askeri" bir bağlamda kullanılıyor olması,⁴ iki ülke ilişkilerinin stratejik ittifak olarak değerlendirilmesini engellemektedir. Askeri işbirliği özellikle 1990'lı yıllar boyunca her daim göz önünde olan bir gerçeklik olsa ve 1996 yılında imzalanan bir askeri işbirliği antlaşması ile bu durum açıkça gözler önüne serilse de,⁵ iki ülke arasında NATO benzeri ortak bir savunma antlaşmasının/kurumsallaşmasının olmaması ve tehdit olarak görülen unsurlara karşı girişilecek eylemler/operasyonlar çerçevesinde "resmi" bir savunma antlaşmasının imzalanmamış olması, bu ilişkiyi stratejik ittifak olarak değerlendirmemizi engellemektedir. Bu bağlamda, Türkiye Başbakanı Tansu Çiller'in 1994 yılında da ifade ettiği üzere, Soğuk Savaş'ın sonundan milenyuma kadar geçen sürede Türkiye-İsrail İlişkileri, ittifak ya da ortaklık şeklinde değil, stratejik bir "işbirliği" şeklinde anlamlandırılmalıdır.⁶

Soğuk Savaş döneminde, Arap-İsrail Savaşları'na ve Filistin Meselesi'ne referansla dalgalı bir seyir izleyen, 1990'lı yıllarda ise ortak tehdit vurgusu üzerinden stratejik bir işbirliği bağlamında irdelenebilecek olan Türkiye-İsrail İlişkileri, milenyum sonrası dönemde ciddi bir değişime uğramıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Türk Dış Politikası'nda yaşanan değişim olmuştur. Türkiye'nin, genelde Ortadoğu'yu, özelde ise komşu ülkeleri/coğrafyaları tehdit olarak görmekten vazgeçip, Ortadoğu başta olmak üzere kendisine komşu olan tüm coğrafyalar ile işbirliğine dayalı bir yaklaşım geliştirmek istemesi ve böylece orta vadede bölgesel bir dengeleyici olmayı hedefleyen bir dış politika yaklaşımına eklenmesi, İsrail ile olan ilişkilerinin özüne ilişkin bir farklılık doğmasına yol açmıştır. Nitekim Türkiye, Ahmet Davutoğlu'nun "Stratejik Derinlik" doktrinine referansla, Avrasya'da ve özellikle de eski Osmanlı medeniyet alanında yer

² Ibid., s. 158.

³ Ali Balcı ve Tuncay Kardeş, "The Changing Dynamics of Turkey's Relations with Israel: An Analysis of Securitization", *Insight Turkey* 14 (2), (2012): 99-120.

⁴ Brett Ashley Leeds, "Do Alliances Deter Aggression? The Influence of Military Alliances on the Initiation of Militarized Interstate Disputes", *American Journal of Political Science* 47 (3), (2003): 427-439.

⁵ Meltem Müftüler Bac, "Turkey and Israel: An Evolving Partnership" *Ariel Center For Policy Research* 47, (1998).

⁶ Erkmen, "1990'lardan Günümüze...", s. 158-159.

alan ülkelerin yüzlerini dönebilecekleri ve ortak kültür/tarih algısından beslenecek bir bölgesel ağırlık merkezi olmayı hedeflemiştir.⁷ Bunu yapabilmek için de dış politika anlayışında ve söyleminde bir değişikliğe gidilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin "tehdit" odaklı güvenlikçi dış politika algısından uzaklaşmak istemesi ve bu yönde adımlar atması,⁸ güvenlikçi bir dış politika yaklaşımı üzerinden hareket eden İsrail ile "ortak tehdit" anlayışı üzerine kurgulamış olduğu stratejik işbirliği anlayışının anlamsızlaşmasına neden olmuştur. Bu durum, Türkiye-İsrail İlişkileri'ni olumsuz yönde etkileyen bir faktör olmuştur.

Türkiye-İsrail İlişkileri'ne hâkim olan gerginliğin bir diğer nedeni ise, Türkiye'nin değişen dış politika yaklaşımına dayalı olarak, Ortadoğu'da Arap halkları ve devletleri ile olan yakınlaşma hamlesini kendisine yönelik bir ulusal güvenlik tehdidi olarak algılayan İsrail'de güvenlikçi dış politika anlayışını temel düstur olarak benimseyen aşırı sağcı aktörlerin ön plana çıkması olmuştur. Milenyum sonrası dönemde ve Türk Dış Politikası'ndaki değişime paralel olarak, İsrail'de iktidarın aşırı sağcı parti ve liderlerin eline geçmesi, Türkiye ile İsrail arasındaki anlaşmazlığın tırmanması aşamasında önemli bir rol oynamıştır.⁹ *Likud*'un artan etkinliği, *Yisrael Beitenu* (Evimiz İsrail) ile *Yahudi Evi* (Jewish Home) gibi siyasi partilerin yükselişi ve önce *Ariel Şaron* daha sonra ise *Benjamin Netanyahu*, *Avigdor Lieberman* ile *Naftali Bennett* gibi isimlerin siyasal anlamda ön plana çıkması, İsrail'de aşırı sağın yükselişini açıkça vurgulamaktadır.

Türkiye'de 2002 yılında iktidara gelen ve kendisini muhafazakâr-demokrat bir parti olarak adlandıran AKP'nin kurucularının önemli bir bölümü ve üzerine temellendirildiği siyasal anlayış, Soğuk Savaş döneminde ve 1990'lar boyunca laikliğe ve siyasal sisteme bir tehdit olarak görülmüştür.¹⁰ Hatta siyasal İslam tehdidi gerekçesiyle birçok siyasal parti kapatılmıştır. 1990'lı yıllarda Türkiye-İsrail İlişkileri'nin stratejik işbirliği çerçevesinde betimlendiği ve İsrail'in "siyasal İslam" anlayışını kendisi için de bir tehlike olarak gördüğü için Türkiye'deki parti kapatma girişimlerini olumlu karşıladığı dikkate alındığında, AKP üyelerinin önemli bir bölümünün kendi siyasal geleneklerinin bir parçası olarak gördükleri partilerin kapatılması hususunu İsrail ile birlikte ele aldıkları düşünülebilir. Nitekim parti tabanında da bu görüş yaygın kabul görmektedir. AKP, "eski Türkiye" olarak gördüğü ve halk iradesinin siyasal arenaya istenen şekilde yansıtılmadığını iddia ettiği bu dönemi İsrail ile birlikte anlamlandırmaktadır. Bu durum, milenyum sonrası dönemde, Türkiye'nin

⁷ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (İstanbul: Küre Yayınları, 2001).

⁸ Bülent Aras, "Davutoglu Era in Turkish Foreign Policy", *SETA Policy Brief 32*, (2009).

⁹ Ali Oğuz Diriöz, "Erken Seçime Giden İsrail'deki Siyasi Görünüm ve Son Dakika Sürprizleri", *Ortadoğu Analiz 5* (49), (2013): 30-39.

¹⁰ Pınar Tank, "Political Islam in Turkey: A State of Controlled Security", *Turkish Studies 6* (1), (2005): 3-19.

İsrail'e yönelik tutumunu olumsuz yönde etkileyen bir faktör olarak görülmelidir.

Türkiye'nin, Arap ayaklanmaları (baharı) öncesinde, İsrail'in kendi ulusal güvenliğine tehdit olarak gördüğü Suriye ve İran gibi ülkelerin yanı sıra Filistin'de de Hamas ile yakınlaşması, iki ülke ilişkilerinin nitelik değiştirmesinin en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Nitekim Arap ayaklanmaları öncesi, Türkiye'nin, komşularıyla sorunları en aza indirmeye yönelik yeni dış politika stratejisinin üzerinde durduğu en önemli ülke Suriye olmuştur. Türkiye-Suriye İlişkileri o denli iyi bir seviyeye yükseltilmiştir ki, iki ülke hükümetleri ortak toplantılar düzenlemeye başlamış, ticari, sosyo-kültürel ve siyasal anlamda ilişkiler en üst seviyeye vardırılmış ve daha önce katı güvenlik tedbirleri ile korunan sınır hattı dahi yapılan düzenlemeler ile adeta anlamsızlaşmıştır. Hatta Türkiye-Suriye İlişkileri "model ortaklık" çerçevesinde betimlenmiş ve bu iki ülkenin bölgesel bir bütünleşme girişimine önderlik edebilecekleri dahi konuşulmuştur. Türkiye, Suriye ile İsrail arasında barış yönünde yapılan müzakerelere de aracılık yapmaya çalışmış ancak iki ülke arasındaki anlaşmazlığın aşılabilmesi, bu konuda ortaya çıkacak bir başarı öyküsünün önüne geçmiştir.¹¹ Arap ayaklanmaları öncesi Türkiye'nin İran ile olan ilişkileri de işbirliği üzerinden anlamlandırılmış ve daha önce İran'ın Türkiye'ye "rejim ihracı" yapacağı yönlü kaygılar ile güvenlikçi bir anlayış ile biçimlendirilen Türkiye-İran İlişkileri, özellikle enerji ve ticaret gibi sektörler üzerine temellendirilen bir bölgesel işbirliğine eklenmiştir. Her ne kadar, Türkiye-İran İlişkileri'nin "yüksek siyaset" bağlamından, yani siyasal ve askeri işbirliğinden soyutlandığı düşünülse de, Türkiye'nin, nükleer programı nedeniyle BM Güvenlik Konseyi'nde İran ile ilgili alınmak istenen geniş çaplı kısıtlamalara karşı çıkmış olması dahi iki ülke ilişkilerinin güvenlikçi dış politika boyutundan uzak bir çerçevede değerlendirildiğini kanıtlamaktadır.¹²

Türkiye'nin, AKP hükümeti ile birlikte Filistin Sorunu'nda inisiyatif almaya çalışması da İsrail'i rahatsız etmiştir. İsrail'in Doğu Kudüs ve Batı Şeria'daki yerleşimciler sorunu ile ilgili adım atmamakta direnmesi ve özellikle 2006'dan itibaren Gazze'deki Hamas yönetimine karşı izlediği tavır, bölgeye karşı uyguladığı abluka ile yine Gazze'ye düzenlediği hava saldırıları (Dökme Kurşun ve Bulut Sütunu Operasyonları en önemlileridir) sonrası çok sayıda Filistinlinin hayatını kaybetmiş olması, Filistin Meselesi'ni değişen Ortadoğu stratejisinin en önemli unsurlarından biri olarak gören Türkiye'yi İsrail'e yönelik ciddi eleştirilere yöneltmiş ve Türkiye kamuoyunun İsrail'e gösterdiği tepki de bu eleştirileri meşrulaştırmıştır.

¹¹ "Suriye-İsrail Görüştü, Türkiye Arabulucu", *BBC Türkçe*, erişim tarihi 09.07.2014, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/01/070116_syria_israel_tr.shtml.

¹² "Turkey Rejects West's Anti-Iran Energy Sanctions", *Tehran Times*, 09.07.2014, <http://www.tehrantimes.com/economy-and-business/95518-turkey-rejects-west-anti-iran-energy-sanctions>.

Türkiye'nin, İsrail tarafından "terörist örgüt" olarak görülen ve İsrail'in varlığını reddeden Hamas ile yakın ilişkiler içerisine girmesi ve Gazze'yi kontrol eden bu örgüte destek vermesi de İsrail-Türkiye İlişkileri'nde gerginliğin tırmanmasına yol açmıştır.¹³

Türkiye-İsrail İlişkileri'nin olumsuz bir görünüm kazanmasına yol açan en önemli etmenlerden biri de iki ülke hükümetleri arasında yaşanan gerginliğin medyaya yansması ve hatta medyanın da bu gerginliğe eklenilecek şekilde kullanılması olmuştur. Türk televizyonlarında yayınlanan programlarda İsrail'in açık bir şekilde eleştirilmesi ve İsrail Hükümeti'nin de *Alçak Koltuk Krizi* olarak bilinen ve Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi'ne yönelik olarak uygulanan diplomatik nezaketsizliği kameralar önünde gerçekleştirmesi bu durumun açık bir göstergesi olmuştur.¹⁴ 2009 yılında gerçekleştirilen *Davos Zirvesi* esnasında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı *Recep Tayyip Erdoğan*'ın, İsrail Cumhurbaşkanı *Şimon Peres*'i tüm dünyanın gözleri önünde sert bir şekilde eleştirmesi de gerek iki ülke arasındaki gerginliğin dozunu göstermiş, gerekse de medyanın bu gerginlik çerçevesinde ne denli etkin olarak kullanılabileceğini kanıtlamıştır.¹⁵

31 Mayıs 2010'da İsrail'in Gazze'ye yönelik olarak uyguladığı ambargoyu protesto edebilmek amacıyla Türk Hükümeti'ne siyasal anlamda yakın duran *İHH* adlı bir kuruluş tarafından Gazze'ye doğru yola çıkarılan *Mavi Marmara* adlı gemiye İsrail tarafından düzenlenen operasyon neticesinde gemide bulunan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının hayatını kaybetmesi, Türkiye-İsrail İlişkileri'nin tarihinin en kötü günlerini yaşamaya başlamıştır.¹⁶ Türkiye'nin bu saldırı sonrası İsrail ile yeniden ilişki tesis edebilmek için ileri sürdüğü resmi özür, ölenlerin ailelerine tazminat ödenmesi ve Gazze ablukasının kaldırılması gibi şartlar ise bugün itibarıyla iki ülke hükümetleri arasındaki ilişkilerin yeniden kurulabilmesi bağlamında müzakere konusu olan hususlar olmuştur. İsrail'in Başbakan Netanyahu aracılığıyla özür dilemesi ve tazminat konusunda da anlaşmaya varıldığına dair haberler yayınlanması Türkiye-İsrail İlişkileri'nin, Arap ayaklanmaları sonrası değişen bölgesel görünüm ekseninde yeniden işbirliğine eklenileceğini gösteren bir faktör olarak değerlendirilmelidir.¹⁷

¹³ Tark Oğuzlu, "The Changing Dynamics of Turkey-Israel Relations: A Structural Realist Account", *Mediterranean Politics* 15 (2), (2010): 273-288.

¹⁴ Binnur Özkeçeci Taner, "From Allies to Frenemies and Inconvenient Partners: Image Theory and Turkish-Israeli Relations", *Perceptions* 17 (3), (2012): 106.

¹⁵ İlker Aytürk, "Between Crises and Cooperation: The Future of Turkish-Israeli Relations", *Insight Turkey* 11 (2), (2009): 57.

¹⁶ Ufuk Ulutaş, "A Raid From the Sea: The Gaza Flotilla Attack and Blockade Under Legal Scrutiny", *SETA Policy Brief* 55, (2011): 3-13.

¹⁷ "Israel's Netanyahu Delays Compensation Agreement with Turkey", *Hürriyet Daily News*, erişim tarihi 09.07.2014, <http://www.hurriyetdailynews.com/israels-netanyahu-delays-compensation-agreement-with-turkey.aspx?PageID=238&NID=65641&NewsCatID=510>.

Türkiye'nin, Arap ayaklanmaları esnasında iktidar değişimi yaşanan ve Müslüman Kardeşler'in iktidara geldiği Mısır ve tıpkı Türkiye gibi, Mısır ve Suriye'de muhalefete destek veren Katar ile yakınlaşması da İsrail ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim İsrail'in, Müslüman Kardeşler'in iktidarda olacağı Mısır ile iktidar değişiminin gerçekleşmiş olması halinde kuzey sınırını tehdit edecek bir Suriye'yi kendi ulusal güvenliğine yakın tehdit olarak algılamış olması, İsrail'in, Türkiye'nin Mısır ve Katar ile geliştirmek istediği bölgesel işbirliği girişimine karşı çıkmasına yol açmıştır. Mısır'da Temmuz 2013'te gerçekleşen darbe sonrası Müslüman Kardeşler'in iktidardan uzaklaştırılması,¹⁸ Suriye'deki mücadelenin El Kaide unsurlarının da müdahil olduğu kanlı ve çözümsüz bir iç savaş görünümünü alması ve Irak'ın da etnik ve dinsel (mezhepsel) bir parçalanmanın eşiğine gelmesi, Türkiye'nin daha edilgen bir tutum içerisine girmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler, Türkiye, Mısır ve Katar'ın ortaklığında koordine edilmeye çalışılan ve İsrail'i endişelendiren bölgesel işbirliği girişimini de boşa çıkarmıştır.

Türkiye-İsrail İlişkileri'nde İşbirliğini Tetikleyen Unsurlar

Soğuk Savaş döneminde ve özellikle 1990'lı yıllarda "ortak tehdit" kavramı üzerine temellendirilmiş stratejik bir işbirliği olarak anlandırılan Türkiye-İsrail İlişkileri, uzunca bir süredir yaşanmakta olan gerginliğin ardından, orta vadede bir kez daha işbirliğine eklenme emareleri göstermektedir. Ancak bu kez Stephen Walt'un betimlediği "ortak tehdit" anlayışından daha çok, Schweller'in üzerinde durduğu, bölgesel dengelerin/gelişmelerin yönlendirdiği ve enerji ile ticaret gibi ekonomik faktörlerin de oluşumuna katkıda bulunacağı "ortak çıkar" eksenli bir stratejik işbirliğinin gelişimi söz konusu olacak gibi görünmektedir.¹⁹

Türkiye-İsrail İlişkileri'nin yeniden stratejik bir işbirliğine entegre olmasına katkıda bulunacak nedenlerden birincisi, İran'ın, Suriye, Lübnan, Irak ve hatta son dönemde Filistin'deki etkinliğine paralel olarak artan bölgesel gücü olacaktır. Nitekim İran, Arap ayaklanmaları neticesinde Suriye'de beliren iç savaş çerçevesinde, Türkiye'nin aksine, Esad Yönetimi'ne destek vermekte ve İran'ın verdiği askeri (özellikle Hizbullah aracılığıyla), ekonomik ve siyasal destek neticesinde Suriye Yönetimi muhalefete karşı üstünlük sağlamış durumdadır.²⁰ Buradan da anlaşılacağı üzere, Suriye meselesinde Türkiye ile İran karşıt kamplarda yer almaktadır. Esad Yönetimi'nin İran'ın desteğiyle ayakta kalması, bu ülkede İran ile onun

¹⁸ Oliver Housden, "Egypt: Coup d'Etat or a Revolution Protected?", *The RUSI Journal* 158 (5), (2013): 72-78.

¹⁹ Randall L. Schweller, "Rational Theory for a Bygone Era", *Security Studies* 20 (3), (2011): 460-468.

²⁰ Mohsen Milani, "Why Tehran Won't Abandon Assad (ism)", *The Washington Quarterly* 36 (4), (2013): 79-93.

ideolojik, siyasal ve bölgesel müttefiki Hizbullah'ın etkinliğinin artması anlamına gelecektir. Hiç şüphesiz, bu durum İsrail'in asla görmek istemeyeceği bir manzara yaratacaktır. Bu bağlamda, Suriye meselesi, Türkiye ile İsrail'in yakınlaşmasına yol açabilecektir. İran'ın Hizbullah aracılığıyla Lübnan'ın içişlerine sürekli olarak etki etme şansına sahip olması ve böylece Lübnan'ın İsrail'e karşı düzenlenecek saldırılar için lojistik bir ikmal merkezi olma özelliğini koruması İsrail'in İran'ı kendisine bir tehdit olarak görmesine neden olan faktörlerden bir diğeridir.²¹ Türkiye ise Ortadoğu'daki bölgesel gücünü ispatlayabilmek için Lübnan'a etki etmesi gerektiğinin farkındadır. Ne var ki, İran'ın, Hizbullah aracılığıyla Türkiye'nin bu ülkedeki girişimlerini boşa çıkarabilecek bir fırsata sahip olması, Türkiye'yi İsrail'e yakınlaştıran bir başka faktör olmaktadır. Zira gerek Türkiye, gerekse de İsrail, İran'ın siyasal kontrolüne girmiş bir Lübnan görmeyi arzulamamaktadır.

Irak nüfusunun çoğunluğunun Şiilerden oluşması ve merkezi Irak hükümetinin Şiilerin kontrolünde şekillenmiş olması,²² İran'ın Irak'taki etkinliğinin artmasından çekinen Türkiye ve İsrail'i aynı paydada birleştirmektedir. Nitekim Irak Hükümeti'nin Sünniler ile olan sorunları çözememiş olması neticesinde beliren Şii-Sünni çatışması ve bu çatışmaya eklenen IŞİD krizi hem Türkiye'yi hem de İsrail'i tedirgin etmektedir. Türkiye, kendi sınırlarına komşu olan topraklarda (Irak ve Suriye) IŞİD eliyle El Kaide etkinliğinin belirmesinden, Iraklı Türkmenlerin hayatlarının tehlikeye girmesinden ve Irak'ta beliren Sünni-Şii çatışmasının tüm Ortadoğu'ya yayılıp topyekûn ve kanlı bir savaşa dönüşmesinden endişe etmektedir. İsrail ise İran'ın Irak'ı kontrolü altına alması endişesinin yanı sıra, El Kaide etkinliğinin Suriye ve Irak'tan başlayarak kendisini çevreleyen ülkelere yayılması ve daha sonra da kendisine yönelmesi riski ile karşı karşıya olduğunu hissetmektedir. Türkiye ile İsrail, Irak merkezli bu gelişmeler nedeniyle de yakınlaşma gereğini duyacak gibi görünmektedir. Her iki aktörün de Irak'ta Bölgesel Kürt Yönetimi ile yakın ilişkiler kurması, Irak'taki çıkarlarının benzer olduğunu kanıtlayan sembolik bir örnek olarak görülmelidir.²³ Arap ayaklanmaları esnasında Hamas ile arası açılan İran'ın, Mısır ve Suriye'deki gelişmelerin ardından bölgesel anlamda izole olacağını hisseden Hamas'ın talebiyle bu örgüt ile yeniden işbirliği yapmaya başlaması hem Türkiye'nin Filistin'deki siyasal/bölgesel etkinliğini azaltan

²¹ Augustus Richard Norton, "The Role of Hezbollah in Lebanese Domestic Politics", *The International Spectator* 42 (4), (2007): 475-491.

²² "Make or Break: Iraq's Sunnis and the State", *International Crisis Group Middle East Report* 144, (2013): 1-2.

²³ Fehim Taştekin, "Israel Would Welcome Kurdish State", *Al-Monitor*, erişim tarihi 02.07.2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/politics/2014/07/iraq-crisis-israel-welcome-kurdish-state-us-turkey.html>. Soner Çağaptay, "Turkey's Kurdish Buffer", erişim tarihi 09.07.2014, <http://www.foreignaffairs.com/articles/141612/soner-cagaptay/turkeys-kurdish-buffer>.

hem de İsrail'i tedirgin eden bir husus olmuştur.²⁴ Bu nedenle, İran'ın Hamas üzerinden Filistin'e yeniden müdahil olması Türkiye ile İsrail'i bu konuda bir orta yol bulmaya itebilecektir. Zira İsrail'in varlığına dahi karşı çıkan iki aktörün bir aradalığını resmeden İran-Hamas işbirliği, İsrail için Türkiye-Hamas işbirliğinden çok daha tehlikeli olacaktır.

İran yalnızca artan bölgesel etkinliği ile değil, *Hasan Ruhani*'nin devlet başkanı olmasının ardından Batılı ülkeler ve özellikle de ABD nezdinde görünümünün farklılaşmaya başlaması ile de değerlendirilmelidir. İran'ın nükleer programına ilişkin krizin çözümlenebilmesi için Ruhani'nin göreve gelmesinin ardından atılan adımlar ve Kasım 2013'te imzalanan çerçeve antlaşma²⁵ bağlamında BM gözetiminde yürütülen P5+1²⁶ müzakerelerinin, her iki tarafı da memnun edecek bir çözüme ulaşılması yönünde iyimser bir bağlamda yürütülüyor olması, İran'ın başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler nezdindeki görünümünün farklılaşmaya başladığını göstermektedir. *Mahmud Ahmedinecad* döneminde askeri operasyon söylentileri ve ambargolar ile anılan İran'ın nükleer programına ilişkin böyle bir yaklaşımın belirmesi, Ruhani'nin, İran'ın imajını farklılaştırmaya yönelik ve Batılılar tarafından olumlu olarak algılanan girişimleri ve bu ülkenin Suriye, Irak ve Lübnan gibi ülkelerdeki toplumsal/siyasal krizlerin çözümünde oynayacağı etkin rol çerçevesinde değerlendirilmelidir. İran'ın artan bölgesel gücünün/etkinliğinin Batılı ülkeler ve BM nezdinde de karşılık bulması, Ortadoğu'da bölgesel bir dengeleyici ya da lider ülke olmayı hedefleyen Türkiye'nin, Suriye ve Mısır'daki gelişmelerin de etkisiyle ikinci plana itilmesi anlamına da geldiği için Türkiye tarafından yakından izlenmektedir. Daha önce yalnızca askeri operasyon söylentileri ve ambargolar ile anılan, "şer eksenli" içerisinde gösterilen ve İsrail'in varlığına yönelik aşırı söylemleri ile bilinen İran'ın bölgesel rolünün değişmeye başlaması İsrail Hükümeti'ni de tedirgin etmektedir.²⁷ Yani İran'ın görünümünün değişmesi ve bölgesel etkinliğinin Batılı ülkeler ve BM nezdinde artıyor oluşu, Türkiye ve İsrail'i, İran faktörü nedeniyle anlaşmaya itebilecektir.

²⁴ Harriet Sherwood, " Hamas and Iran Rebuild Ties Three Years After Falling Out Over Syria", *The Guardian*, erişim tarihi 07.07.2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/jan/09/hamas-iran-rebuild-ties-falling-out-syria>.

²⁵ "World Powers Reach Nuclear Deal with Iran to Freeze Its Nuclear Program", *The Washington Post*, erişim tarihi 06.07.2014, http://www.washingtonpost.com/world/national-security/kerry-in-geneva-raising-hopes-for-historic-nuclear-deal-with-iran/2013/11/23/53e7bfe6-5430-11e3-9fe0-fd2ca728e67c_story.html.

²⁶ Daryl G. Kimball, "Assessing a Nuclear Deal with Iran", *Arms Control Association*, erişim tarihi 08.07.2014, https://www.armscontrol.org/act/2014_0708/Focus/Assessing-a-Nuclear-Deal-With-Iran.

²⁷ Pınar Ankan, "Change in Foreign Policy of Iran Under Rouhani Government and Its Reflections in Domestic Politics", *ORSAM Review of Regional Affairs 1*, (2014).

Türkiye-İsrail İlişkileri'nin işbirliğine eklenmesine neden olacak gelişmelerden birisi de İsrail'in, Hamas-El Fetih mutabakatı sonrasında kurulan "ulusal mutabakat hükümetine" etki edebilmek ve gerektiği takdirde bu hükümet ile sağlıklı bir temas kurabilmek için Türkiye'nin Filistinli aktörler nezdindeki toplumsal/siyasal meşruiyetine ihtiyaç duyacak olmasıdır.²⁸ Nitekim Türkiye, hem Mahmud Abbas'ın önderliğindeki El Fetih hem de "terör örgütü" olarak addedilip Filistin Meselesi bağlamından koparılmaya çalışılan Hamas ile yakın ilişkiler kurmuştur. Türkiye'nin muhtemel barış görüşmeleri ya da çözülmesi gereken acil problemlerin ele alınması esnasında Filistinli aktörler ile İsrail arasında "güvenilir" bir aracı rolünü oynama kapasitesine haiz olması, İsrail'i Türkiye'nin Filistin'deki "yumuşak gücünü" kullanmaya yöneltebilecektir.

Mısır'da Müslüman Kardeşler iktidarının devrilmesi, Mısır'daki darbeye karşı çıkmayan Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ile Türkiye'nin bölgesel tutumlarının farklılaşması, Suriye'de Esad yönetiminin muhalefete karşı üstünlük sağlaması ve Irak'taki gelişmelerin kaygı verici bir hale bürünmesi, İran'ın artan bölgesel etkinliği ile birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'nin bölgesel anlamda yalnızlaşmasına neden olmuştur. İşte bu noktada Türkiye, içerisine sürüklendiği bölgesel yalnızlıktan kurtulmak için İsrail ile yeniden işbirliği yapma yolunu seçebilir. İsrail ile iyi ilişkiler kurulması, Türkiye'nin son dönemde "Sünnilik" çerçevesinde işletildiği iddia edilen dış politikasının da bu bağlamda şekillenmediğini ispatlayacak bir husus olacaktır.²⁹

İsrail'in Kıbrıslı Rumlar (Kıbrıs Cumhuriyeti) ve Yunanistan ile yakınlaşması ve bu ülkeler ile imzaladığı enerji ve güvenlik eksenli antlaşmalar, Doğu Akdeniz'de yeni bir bölgesel ittifak girişiminin belirdiğine dair analizlerin yapılmasına yol açmıştır.³⁰ Kendisi de bir Doğu

²⁸ Dalia Hatuqa, "Palestinians Form Consensus Government", *Al Jazeera*, erişim tarihi 04.07.2014, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/06/palestinians-set-swear-unity-government-20146281348223961.html>.

²⁹ Can Kasapoğlu, "The Turkish-Israeli Relations Under the Davutoglu Doctrine in Turkish Foreign Policy", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi* 3 (2), (2012): 14.

³⁰ Şubat 2012'de İsrail ile Kıbrıslı Rumlar (Kıbrıs Cumhuriyeti) arasında imzalanan ve bitişik karasularında ortak doğalgaz ve petrol arama girişimi ile arama-kurtarma anlaşmasının yanı sıra İsrail'in Kıbrıs'ın güneyindeki Andreas Papandreu Havaalanı'nı da kullanacağına dair haberler çıkmıştır. Ancak bu iddia bugüne değin doğrulanmamış, hatta İsraili yetkililer tarafından reddedilmiştir. İsrail ile Kıbrıslı Rumlar arasında Şubat 2012'de imzalanan antlaşmanın hedefi, İsrail ve Kıbrıs açıklarında bulunan ve doğalgaz açısından zengin bölgenin "yabancı saldırısına" karşı İsrail Ordusu tarafından korunmasıdır. Buna göre, Kıbrıs'ın güneyi de İsrail'in "güvenlik şemsiyesinin" altında yer alacaktır. Kıbrıs Meselesi çözülmeden bölgedeki doğalgaz rezervlerinin işletilmesine karşı çıkan Türkiye'nin, "yabancı saldırısı" ya da "müdahalesi" ile kast edilen ülke olduğuna dair haberler yayımlanmıştır. Bunun yanı sıra, Kıbrıslı Rumlar, İsrail'den İsraili iş adamlarının Kıbrıs'ın Türklerin egemen olduğu kuzeyine yatırım yapmasının engellenmesini istediğine dair analizler de bulunmaktadır. İsrail ile Kıbrıslı Rumlar arasında, İsrail-Kıbrıs arasında boru hattı döşenmesi ve böylece İsrail'in çıkaracağı doğalgazın Kıbrıs üzerinden Avrupa'ya gönderilmesi, Limasol'de doğalgaz terminali yapılması ve hatta bu terminalin inşa edilmesi, işletilmesi ve güvenliğinin sağlanması için binlerce

Akdeniz ülkesi olan Türkiye, Kıbrıs Sorunu, Ege'deki kıta sahanlığı meselesi ve Doğu Akdeniz'deki enerji rezervlerinin sahipliği/paylaşımı hususu gibi faktörler nedeniyle anlaşmazlık yaşadığı Kıbrıslı Rumlar ile Yunanistan'ın, İsrail ile olan işbirliği girişimlerini yakından izlemektedir. Nitekim bu üç aktör arasında, Türkiye'yi hedef alacak bir bölgesel müttefiklik ilişkisinin oluşumu, hiç şüphesiz Türkiye'nin çıkarlarına zarar verecektir.³¹ Bu nedenle, Türkiye, İsrail ile işbirliğine dayalı bir ilişki geliştirmesi halinde Doğu Akdeniz'de oluşum emareleri gösteren ve kendi çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak gördüğü bir bölgesel müttefiklik girişimini boşa çıkarabileceğini düşünebilecektir.

ABD faktörü de Türkiye ile İsrail'i bir araya gelmeye itecek en önemli unsurlardandır. Geniş çaplı toplumsal/siyasal anlaşmazlıklara ve çatışmalara sahne olan ve küresel ya da bölgesel bütün aktörlerin gözlerini çevirdikleri bir bölge haline gelmiş olan Ortadoğu'daki etkinliğini yitirmek istemeyen ABD'nin, bu süreçte en fazla ihtiyaç duyabileceği ve güvenebileceği ülkelerden biri Türkiye'dir. Nitekim Türkiye, siyasi bağlantıları, sosyo-kültürel yakınlığı, coğrafi avantajları ve ekonomik etkinliği ekseninde Ortadoğu halkları/ülkeleri ile çok daha rahat iletişim kurabilecek bir ülkedir. Arap ayaklanmaları esnasında ve sonrasında özellikle Mısır ile Suriye'de yaşanan olumsuzluklara karşın, Türkiye, ABD için her zaman yakında tutulmak istenecek bir müttefiktir. Filistin Meselesi, İran'ın öngörülemezliği ve Suriye, Irak ile Mısır'dan kaynaklanabilecek gelişmeler nedeniyle her daim risk altında olan İsrail'in güvenliği ve çıkarları da Türkiye-İsrail işbirliğini gerekli kılmaktadır. Mavi Marmara Baskını sonrası diplomatik anlamda en alt düzeye inen iki ülke ilişkilerinin tamir edilmesi girişiminde, ABD Başkanı Obama'nun İsrail Başbakanı

İsraili'nin bölgeye yerleştirilmesine dair görüşmeler yapıldığı da bilinmektedir. Öyle ki, böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde yaklaşık 50 bin İsraili'nin adaya yerleştirileceği ve Kıbrıs'ın güneyinin "küçük İsrail" haline geleceğine dair yorumlarda bulunulmuştur. İsrail'in Yunanistan ile birlikte son 3 yıldır Ege'de gerçekleştirdiği ve hem hava hem de deniz unsurlarını içeren askeri tatbikatlar ile yine Yunanistan'ın İsrail ile Ekim 2013'de imzaladığı "stratejik güvenlik işbirliği" anlaşması, iki ülke ilişkilerinin müttefiklik boyutuna evrilmeye başladığını kanıtlamaktadır. Ayrıca İsrail, Kıbrıs'ın güneyine pompalayacağı doğalgazın Yunanistan üzerinden Avrupa'ya aktarılması planları da yapmaktadır. Ancak bu proje oldukça maliyetli olduğu ve güvenlik sorunları ile karşı karşıya kalınacağı için şimdilik kaydıyla rafa kaldırılmış gibi görünmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Arad Nir, "Israel's Ties with Greece No Substitute for Alliance with Turkey", *Al Monitor*, erişim tarihi 06.07.2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/10/greece-israel-turkey-relations-strategic-alliance.html>.

"Kıbrıs-Yunanistan-İsrail Enerji Anlaşması", *BBC Türkçe*, erişim tarihi 30.06.2014, http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi/2013/08/130808_kibris_israil_yunanistan.shtml. Fikret Ertan, "Yunanistan-İsrail Askeri İşbirliği", *Zaman*, erişim tarihi 01.07.2014, http://www.zaman.com.tr/fikret-ertan/yunanistan-israil-askeri-isbirligi_2152088.html. "Kıbrıs'a Küçük İsrail Kurmak İstiyor", *NTVMSNBC*, erişim tarihi 02.07.2014, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25350757>.

³¹ George Stavris, "The New Energy Triangle of Cyprus-Greece-Israel: Casting a Net For Turkey?", *Turkish Policy Quarterly* 11 (2), (2014): 87-102.

Netanyahu'ya Türkiye'nin özür ve tazminat kriterlerini karşılması için yaptığı baskı da göz önünde bulundurulduğunda, ABD faktörünün Türkiye ile İsrail arasında kurgulanacak işbirliğinden soyutlanmaması gerektiği ortadadır.³²

Türkiye ile İsrail arasında işbirliğini gerekli kılacak hususlardan biri de enerjidir. Nitekim İsrail, Akdeniz'deki *Tamar* ve özellikle de *Leviathan* gaz sahalarından çıkaracağı doğalgazı Avrupa'ya pazarlamak istemektedir.³³ Bunun için de maliyeti düşük tutacak ve güvenli bir güzergâh üzerinden gaz aktarımı yapmayı planlamaktadır. İsrail, bu konuda öncelikli olarak Kıbrıslı Rumlar ve Yunanistan ile temasa geçmiştir. Ancak yapılan analizlerde, İsrail gazının bu güzergâh üzerinden Avrupa'ya gönderilmesi halinde maliyetin oldukça yüksek olacağı hesaplanmıştır.³⁴ Üstelik Güney Kıbrıs ve Yunanistan'ın yaşadığı ekonomik kriz ortada iken, bu ülkelerin çok ciddi bir maliyet gerektiren enerji projelerine ne denli katkıda bulunabilecekleri hususunda da İsrail hükümeti ve gazı çıkaracak olan şirketler derin bir şüpheye kapılmış durumdadır. İşte, bu noktada, Türkiye seçeneği ağır basar hale gelmektedir. Zira Doğu Akdeniz'den çıkarılacak olan İsrail doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılması proje maliyeti açısından oldukça uygundur. Üstelik Türkiye de büyüyen ekonomisi için doğalgaza ihtiyaç duyan garanti bir pazar konumundadır ve Türk Dış Politikası'nın en temel yönelimlerinden biri de enerji terminali

³² Salih Bıçakçı, "Hakol Beseder B'Elı Haseder-Israel's Apology and Turkey", *CIES Commentary*, (2013): 3-4.

³³ Tamar Sahası, İsrail'in ilan ettiği münhasır ekonomik bölge içerisinde Hayfa açıklarında yer alan bir bölgedir. Burada 275 milyar metreküp doğalgaz olduğuna dair hesaplamalar yapılmaktadır. Teksas merkezli Noble Energy bu sahada çalışmalar yürütmektedir. Bu sahadan çıkarılan gaz, şimdilik kaydıyla, yalnızca iç tüketim anlamında kullanılmaktadır. Tamar'ın güneybatısında bulunan Leviathan sahası ise 2010'da keşfedilmiştir ve bu bölgede 700 milyar metreküplük bir rezervin olduğu söylenmektedir. Bunun yanı sıra Leviathan sahasında gaz yataklarının hemen altında da 600 milyon varillik bir petrol rezervi olduğu da belirtilmektedir. Leviathan Sahası'nda birçok şirket hissedar konumundadır. Bunlar; dünya LNG (sıvılaştırılmış doğalgaz) devi Woodside Energy (%25), Delek Group Limited (%16,93), Avner Oil and Gas Limited (%16,93), Derek Drilling (%16,93), Noble Energy (%30) ve Ratio Oil (%11,12)'dir. Daha fazla bilgi için bkz. Fikret Ertan, "İsrail'in Leviathan Gaz Sahası ve Türkiye", *Zaman*, erişim tarihi 10.02.2014, <http://www.zaman.com.tr/fikret-ertan/israilin-leviathan-gaz-sahasi-ve-turkiye-2198682.html>. Calev Ben-David ve Sercan Hacıoğlu, "Turkey-Israel Detente Advances Fueled by Energy Potential", *Bloomberg*, erişim tarihi 10.02.2014, <http://www.bloomberg.com/news/2014-02-10/turkey-israel-detente-advances-fueled-by-energy-potential-1.html>. "Overview of Oil and Natural Gas in the Eastern Mediterranean Region", *EIA*, erişim tarihi 23.06.2014, http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Eastern_Mediterranean/eastern-mediterranean.pdf.

³⁴ Seray Özkan, "An Analysis on East Mediterranean Gas-Economy as a Major Driver of Politics", *Hazar Strateji Enstitüsü*, erişim tarihi 10.07.2014, <http://www.hazar.org/blogdetail/blog/an-analysis-on-east-mediterranean-gas-economy-as-a-major-driver-of-politics-635.aspx>.

olabilmektir.³⁵ Suriye'deki iç savaş nedeniyle proje güvenliği açısından birtakım şüpheler doğmuş olsa da, bu projeye katılmak isteyen Türk enerji şirketlerinin varlığı, yeterliliği ve istekliliği de İsrail'i Türkiye seçeneğine yönlendirmektedir.³⁶ İsrail'in, özellikle Leviathan'dan çıkarılacak olan doğalgazı hem Mısır üzerinden Asya pazarına LNG olarak hem de boru hattı üzerinden Avrupa'ya göndererek daha fazla kazanç elde etmek istemesi ve enerji arzında çeşitlilik sağlamayı arzulaması da Türkiye'yi ön plana çıkarmaktadır.³⁷ Üstelik Türkiye de İsrail gazına sıcak yaklaşmaktadır. Zira böylece enerji talebinin karşılanması noktasında Rusya'ya olan bağımlılık azaltılmış olacak, enerji terminali olma hedefinde ileri bir adım atılacak ve AB'nin Türkiye'ye olan ihtiyacı bir nebze daha arttırılmış olacaktır. İsrail doğalgazının Türkiye aracılığıyla Avrupa'ya aktarılması hususu, iki ülke ilişkilerinde işbirliğini muhtemel kılan en önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilmelidir.

İki ülke ilişkilerinde işbirliğini çağrıştıran bir başka husus da özellikle ticaret ve turizm sektörlerinde belirgin bir biçimde ortada olan ekonomik potansiyeldir. Zira iki ülke ilişkileri diplomatik ve siyasal bir çıkmazın içerisine sürüklenmiş olmasına karşın, 2013 yılı itibarıyla iki ülke arasındaki

³⁵ Mert Bilgin, "Energy and Turkey's Foreign Policy: State Strategy, Regional Cooperation and Private Sector Involvement", *Turkish Policy Quarterly* 9 (2), (2010): 81-92.

³⁶ "At Least 10 Firms Bid for Israel-Turkey Gas Pipeline: Report", *Hürriyet Daily News*, erişim tarihi 11.06.2014, <http://www.hurriyetdailynews.com/at-least-10-firms-bid-for-israel-turkey-gas-pipeline-report.aspx?pageID=238&nID=64066&NewsCatID=348>.

³⁷ Leviathan Sahası'nı işletecek olan enerji firmaları bölgeden çıkarılacak gazın pazarlanması ve Türkiye ile İsrail arasında inşa edilecek bir boru hattının yapımı hususunda Türk firmaları ile müzakerelerini sürdürmektedir. Hatta Türkiye'den Zorlu Enerji'nin bu bağlamda Leviathan'daki şirketler konsorsiyumu ile görüştüğü de bilinmektedir. Türkiye ile İsrail arasında deniz altından geçecek şekilde inşa edilecek bir boru hattının yaklaşık 2,2 milyar dolara mal olacağına ve bu hattın yıllık 10 milyar metreküp gaz taşıyabileceğine dair hesaplamalar yapılmaktadır. Hatta iki ülke hükümetleri arasındaki siyasal kriz tam manasıyla çözüme kavuşturulduğu takdirde 2015 sonunda dahi projenin başlatılabileceği söylenmektedir. İsrail, Leviathan'dan çıkaracağı gazın bir bölümünü boru hattı aracılığıyla Türkiye üzerinden Avrupa'ya satmak, bir bölümünü de LNG olarak Mısır üzerinden Asya pazarına göndermek ve böylece daha fazla kar elde ederken (en az 2 kat fazla), arz çeşitliliğini sağlayıp riski azaltmayı planlamaktadır. Hatta Kıbrıs'a ait olan doğalgazın dahi İsrail-Türkiye arasına inşa edilecek boru hattına aktarılabileceği ve böylece ciddi bir bölgesel işbirliğinin yapılandırılabilmesine dair analizler bulunmaktadır. İsrail bu yönde ilk adımını da atmıştır ve boru hattı hususunda müzakerelere devam ederken, Leviathan'dan çıkarılacak yıllık 7 milyar metreküp gazı inşa edilecek boru hattı aracılığıyla Mısır'da, İdku'da konuşlu olan İngiliz enerji şirketi BG'ye aktarma konusunda anlaşmaya varmıştır. 30 milyar dolarlık bir ekonomik büyüklüğü ifade eden bu proje İsrail tarihinin en büyük enerji projesi olacaktır. Ne var ki, bu projenin gerçekleştirilmesi ile birlikte Türkiye-İsrail doğalgaz boru hattı projesinin gecikeceğine dair analizler de yapılmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. "İsrail-Türkiye Doğalgaz Boru Hattının İnşaatına 2015'te Başlanabilir", *Enerji Enstitüsü*, erişim tarihi 15.04.2014, <http://enerjiensitüsü.com/2014/04/15/israil-turkiye-dogalgaz-boru-hattinin-insaatina-2015te-baslanabilir>. "Israeli Field May Supply Gas to Egyptian Facility", *Times of Israel*, erişim tarihi 29.06.2014, <http://www.timesofisrael.com/israeli-field-may-supply-gas-to-egyptian-facility>.

ticaret hacmi 4 milyar doları aşmıştır.³⁸ Bu rakam sürekli bir artış seyri içerisinde. İç savaş nedeniyle Suriye güzergâhını kullanamayan Türkiye'nin Ortadoğu ile yaptığı ticaret noktasında da İsrail limanları (özellikle Hayfa) önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye, İsrail ile Mavi Marmara Baskını öncesinde yaptığı askeri anlaşmaları iptal etmediği için, İsrail'in Türkiye'ye olan askeri teçhizat/teknoloji satışı da devam etmektedir.³⁹ Üstelik bu alanda kaydedilen ticaret hacmi 4 milyar doları aşan büyüklüğe dâhil değildir. İki ülke ilişkileri normalleştirildiği takdirde dış ticaret hacminin çok ciddi bir büyüklüğe varacağı ve askeri işbirliğinin ekonomik boyutunun daha da artacağı da ortadadır. Nitekim 2014'ün ilk üç ayındaki ticaret hacmi 1,3 milyar doları aşmıştır.⁴⁰ Türkiye-İsrail ilişkileri'ndeki gerginliğin en olumsuz yansımaları ise turizm sektörünü etkilemiştir. 2008 yılında 500 binden fazla İsraili turist ziyaret ettiği Türkiye'yi, 2009 yılında 311 bin, Mavi Marmara Baskını sonrasında 2011 yılında ise 79 bin İsraili ziyaret etmiştir.⁴¹ Yani siyasal gerginlik Türkiye'nin turizm sektörüne ciddi bir darbe vurmuştur denilebilir. İsrail ile Türkiye arasında, *THY'nin Ben Gurion Havaalanı'ndan haftalık uçuş sayısı 112 iken, İsrail Devlet Havayolu El Al'ın Türkiye seferleri, güvenlik gerekçeleriyle uzun bir süredir yapılmamaktadır.*⁴² Hiç şüphesiz, bu durum ilişkilerdeki gerginliğin önemli bir yansımasıdır ve turizm potansiyelini de olumsuz etkilemektedir. Netanyahu'nun özrü ve ödenecek tazminata ilişkin anlaşmanın yakın olduğu haberleri, Mavi Marmara Baskını'nı yargılayan Türk mahkemesinin Mavi Marmara Baskını'nda sorumluluğu olan İsraili asker ve istihbaratçıların tutuklanmasına ilişkin olarak Interpol'e başvuru yapılmasını istemiş olmasına karşın,⁴³ İsrail'in Türkiye'ye uyguladığı turizm ambargosunu kaldıracağına ve 2014 içerisinde 250 bin civarında İsraili'nin

³⁸ John Daly, "Trade can be Ice-Breaker in Turkish-Israeli Relations", *Turkey Analyst* 6 (23), (2014).

³⁹ Türkiye ile İsrail arasında gerçekleştirilen askeri tatbikatlar iptal edilmesine karşın (İsrail, Türkiye'nin bu tavrı sonrası Yunanistan ile tatbikatlar gerçekleştirmektedir) İsrail Hava Kuvvetleri, Türk Hava Sahasını kullanmaya devam etmiştir. Türkiye, bu konuda herhangi bir yaptırım uygulamamıştır. Yine de Türk Hükümeti'nin, Mavi Marmara Baskını sonrası 5 milyar dolarlık Merkava tank alımı ile 800 milyon dolarlık erken uyarı radar sistemi ile savaş uçağı alımı iptal etmesi gerginliğin askeri işbirliğine nasıl yansımış olduğunu gösteren önemli bir örnektir. Bkz. "Turkey to Freeze Bilateral Relations with Israel Excludes Private Sector", *Today's Zaman*, erişim tarihi 17.06.2014, <http://www.todayszaman.com/tz-web/news-213335-102-turkey-to-freeze-bilateral-relations-with-israel-excludes-private-sector.html>.

⁴⁰ "İsrail ve Türkiye Arasındaki Ticaret 2014 Yılında da Yükselişte", *İsrail Ticaret Ataşeliği/İstanbul Başkonsoloslugu*, erişim tarihi 30.06.2014, <http://itrade.gov.il/turkey/israil-ve-turkiye-arasindaki-ticaret-2014-yilinda-da-yukseliste>.

⁴¹ "Apology Raises Hopes Israeli Tourists will Return to Turkey", *Setimes*, erişim tarihi 05.04.2013, http://turkey.setimes.com/en_GB/articles/ses/articles/features/departments/world/2013/04/05/feature-01.

⁴² Zohar Blumenkrantz, "El Al to Netanyahu: Help Us Resume Flights to Turkey", *Haaretz*, erişim tarihi 03.11.2013, <http://www.haaretz.com/business/1.555966>.

⁴³ Barak Ravid, "Turkey Court Issues Warrants to Israeli Ex-Generals Over Gaza Flotilla Raid", *Haaretz*, erişim tarihi 26.05.2014, <http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/1.592911>.

Türkiye'yi ziyaret edeceğine dair haberler yayınlanmasını beraberinde getirmiştir.⁴⁴

Türkiye'yi İsrail'e yakınlaştırabilecek ve dolayısıyla işbirliğini ön plana çıkarabilecek faktörlerden biri de Türkiye'nin karşı karşıya olduğu soykırım iddialarıdır. Nitekim 2015 yılı, 1915 Olayları'nın 100 yılını ifade etmektedir. Bu bağlamda özellikle diaspora Ermenilerinin soykırım hususunu tüm dünyaya kabul ettirebilmek için çok ciddi hazırlıklar yaptıkları da bilinen bir gerçekliktir.⁴⁵ Başta ABD ve Fransa olmak üzere, Ermeni kökenlilerin yoğun olarak yaşadıkları bütün ülkelerde soykırım hususuna ilişkin en üst düzey toplumsal ve siyasal farkındalık yaratmak ve Türkiye'yi diplomatik anlamda zor durumda bırakabilmek için diaspora kurum ve kuruluşlarının önemli bir çaba sergileyeceği de görülmektedir. Türkiye ise geniş çaplı ve etkin bir görünüm sergileyecek olan bu kampanyaya karşı koyabilmek için, bu ülkelerin iç siyasetine etki edebilecek, Türkiye'nin yanında duracak ya da en azından karşısında yer almayacak aktör bulabilme arayışına girebilecektir. İşte, bu noktada Türkiye'nin yönelebileceği en önemli aktörlerden biri, dünya siyasetinde ve diaspora Ermenilerinin yoğun olarak yaşadığı ve soykırımın tanıtılması konusunda ciddi bir çaba içerisinde oldukları ABD, Fransa ve Kanada gibi ülkelerde çok etkin bir konumda olan Yahudi Lobisi olacaktır. İsrail'in varlığı, güvenliği ve geleceği hususunda oldukça hassas olan Yahudi Lobisi, Türkiye-İsrail ilişkileri'ndeki gerginliğin ardından Türkiye'ye karşı olumsuz bir duruş sergilemektedir.⁴⁶ Türkiye, 2015 içerisinde daha da yoğunlaşacak olan Ermeni iddiaları ile mücadele edebilmek için Yahudi Lobisi'nin desteğine ihtiyaç duyabilecektir. Bu desteği alabilmek ya da en azından bu aktörün Türkiye'nin karşısında olmasını engelleyebilmek için, Türkiye, İsrail ile olan ilişkilerini gerginlik atmosferinden uzaklaştırmak isteyebilir. Bu durum da hiç şüphesiz iki ülke ilişkilerinde işbirliğine zemin hazırlayabilecek bir altyapı yaratacaktır. Türkiye'nin İsrail'e yaklaşması, son dönemde bu ülkede de kendisini göstermeye başlayan Ermeni soykırım iddiaları konusunda Türkiye'nin lehine bir görünüm yaratacaktır.

⁴⁴ "İsrail Türkiye'ye Turizm Ambargosunu Kaldırıyor", *Radikal*, erişim tarihi 25.03.2014, http://www.radikal.com.tr/ekonomi/israil_turkiye_ambargosunu_kaldiriyor-1183149.

⁴⁵ Harut Sassounian, "Turkey Should Feel Approaching Armenian Tsunami", *Armenian Life*, erişim tarihi 22.06.2014, <http://www.armenianlife.com/2013/09/21/turkey-should-feel-approaching-%E2%80%9Carmenian-tsunami%E2%80%9D-harut-sassounian>.

⁴⁶ Hasan Kösebalaban, "The Crisis in Turkish-Israeli Relations: What is its Strategic Significance?", *Middle East Policy* 17 (3), (2010): 36-50.

Sonuç

İsrail'in bağımsızlığından bu yana inişli-çıkışlı bir grafik sergileyen Türkiye-İsrail İlişkileri, iki ülkenin ABD ile olan stratejik bağlamlı ilişkilerine referansla şekillenmiştir. Hatta 1990'lı yıllar bağlamında değerlendirildiğinde, iki ülke ilişkilerinin ortak çıkar hususundan daha çok ortak tehdide vurgu yapan bir görünüm çerçevesinde stratejik işbirliğine evrildiğini söyleyebiliriz. Ne var ki, milenyum sonrası dönem itibarıyla iki ülke ilişkilerine gerginlik damgasını vurmuş ve Mayıs 2010'da yaşanan Mavi Marmara Baskını sonrası ilişkiler diplomatik/siyasal anlamda en alt seviyeye indirilmiştir. Bu gerginliğin en önemli nedeni, Türk Dış Politikası'ndaki söylem ve strateji değişikliği sonrası İsrail'in politikaları ve söylemleriyle bu değişiklik ile uyumlaşmayan tutumu olmuştur. Türk Hükümeti'nin İsrail'e olan bakışının ideolojik/siyasal bir önyargıya da vurgu yapıyor olması ve İsrail'de iktidara gelen sağ-muhafazakâr aktörlerin bu önyargıyı destekleyecek mahiyette politika ve söylemler geliştirmesi de önemlidir. Özellikle Filistin Meselesi'nde İsrail'in askeri önlemlerden ödün vermeyen tutumu ile Türkiye'nin Arap ayaklanmaları öncesinde İsrail'in "düşman" olarak gördüğü Suriye ve İran ile olan yaklaşması, Alçak Koltuk, Davos ve en sonunda da Mavi Marmara krizleri ile tırmanmış ve iki ülke ilişkilerinin diplomatik/siyasal anlamda en alt düzeye indirilmesine neden olmuştur.

Ne var ki, Arap ayaklanmaları sonrası dönemde Türkiye ile İsrail'i tehdit ve özellikle de çıkarlar bağlamında birbirleriyle işbirliği yapmaya itecek önemli gelişmeler belirmiştir. Ancak bu kez, kurgulanabilecek olan stratejik işbirliğinin ortak tehdit faktöründen daha çok ortak çıkarlar ekseninde betimlenebileceğini söyleyebiliriz. Türkiye ile İsrail'i yeniden stratejik bir işbirliğine yönlendirebilecek faktörlerden belki de en önemlisi İran'ın Suriye, Irak ve Lübnan'da artan etkinliği ve BM'nin belirlediği P5+1 ülkeleri ile nükleer programına ilişkin yürüttüğü müzakerelerin olumlu sonuçlanması halinde Batılı aktörler tarafından da meşru olarak görülecek bir bölgesel aktör olma durumudur. Mısır, Suriye ve Irak'taki gelişmeler sonrası yalnızlaşan Türkiye'nin, kendisi gibi yalnız olan benzer tehditler ile karşı karşıya olan İsrail'e yaklaşmak isteyebileceği gerçeği, iki ülkenin dış politika stratejilerinde çok önemli bir yeri olan ABD'nin her iki ülke hükümetlerine yaptığı baskı, IŞİD ve El Nusra gibi örgütler aracılığıyla Suriye ve Irak başta olmak üzere Ortadoğu'da zemin bulmaya başlayan El Kaide tehdidi de önemli birer yaklaşma unsurudur. Hamas-El Fetih mutabakatı sonrası kurulan Filistin Hükümeti ile sağlıklı bir temas kurmak isteyebilecek olan İsrail'in, gerek El Fetih, gerekse de Hamas ile iyi ilişkiler içerisinde olan Türkiye'ye ihtiyaç duyabileceği gerçeği de önemli bir yaklaşma sebebidir. Tamar ve özellikle Leviathan sahalarından çıkarılacak olan İsrail doğalgazının en kolay ve masrafsız bir şekilde Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılabilmesi gerçeği ve İsrail'in Kıbrıslı Rumlar ve Yunanistan ile birlikte kurgulamak istediği Doğu Akdeniz odaklı bölgesel işbirliğinin

Türkiye'ye zarar verebilecek olması da iki ülke ilişkilerinde işbirliği boyutunun altını çizmektedir. Ticari, turistik ve askeri ilişkilerdeki potansiyelin işbirliğini zorunlu kılıyor olması ve Ermeni soykırımı iddiaları ile mücadele etmek isteyen Türkiye'nin Yahudi lobisi ve İsrail'in desteğine ihtiyaç duyması gibi hususlar da ikili ilişkilerin işbirliğine entegre olması gerektiğini kanıtlamaktadır.

Tüm bu faktörler ortada iken, Türkiye-İsrail İlişkileri'nin yeniden stratejik işbirliği boyutuna eklemlenmesi sürpriz olmayacaktır. Bu süreç, Mavi Marmara Baskını'ndan kalma tazminat sorununun kesin olarak çözüme kavuşturulması, operasyonda doğrudan sorumluluğu olan İsraili güvenlik personelinin yargıdan muaf tutulması kararı alınması ve Türk Hükümeti'nin dış politika söyleminde çok önemli bir yeri olan İsrail'in Filistin'e olan yaklaşımı hususunda, sembolik de olsa olumlu bir değişim görülmesi aşamalarının ardından, ancak orta vadede mümkün olabilecektir.

Kaynakça

“Apology Raises Hopes Israeli Tourists will Return to Turkey”, *Setimes*, erişim tarihi 05.04.2013, http://turkey.setimes.com/en_GB/articles/ses/articles/features/departments/world/2013/04/05/feature-01.

“At Least 10 Firms Bid for Israel-Turkey Gas Pipeline: Report”, *Hürriyet Daily News*, erişim tarihi 11.06.2014, <http://www.hurriyetdailynews.com/at-least-10-firms-bid-for-israel-turkey-gas-pipeline-report.aspx?pageID=238&nID=64066&NewsCatID=348>.

“Israel’s Netanyahu Delays Compensation Agreement with Turkey”, *Hürriyet Daily News*, erişim tarihi 09.07.2014, <http://www.hurriyetdailynews.com/israels-netanyahu-delays-compensation-agreement-with-turkey.aspx?PageID=238&NID=65641&NewsCatID=510>.

“Israeli Field May Supply Gas to Egyptian Facility”, *Times of Israel*, erişim tarihi 29.06.2014, <http://www.timesofisrael.com/israeli-field-may-supply-gas-to-egyptian-facility>.

“İsrail Türkiye’ye Turizm Ambargosunu Kaldırıyor”, *Radikal*, erişim tarihi 25.03.2014, http://www.radikal.com.tr/ekonomi/israil_turkiyeye_turizm_ambargosunu_kaldiriyor-1183149.

“İsrail ve Türkiye Arasındaki Ticaret 2014 Yılında da Yükselişte”, *İsrail Ticaret Ataşeliği/İstanbul Başkonsolosluğu*, erişim tarihi 30.06.2014, <http://itrade.gov.il/turkey/israil-ve-turkiye-arasindaki-ticaret-2014-yilinda-da-yukseliste>.

“İsrail-Türkiye Doğalgaz Boru Hattının İnşaatına 2015’te Başlanabilir”, *Enerji Enstitüsü*, erişim tarihi 15.04.2014, <http://enerjiensitusu.com/2014/04/15/israil-turkiye-dogalgaz-boru-hattinin-insaatina-2015te-baslanabilir>.

“Kıbrıs’a Küçük İsrail Kurmak İstiyor”, *NTVMSNBC*, erişim tarihi 02.07.2014, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25350757>.

“Kıbrıs-Yunanistan-İsrail Enerji Anlaşması”, *BBC Türkçe*, erişim tarihi 30.06.2014, http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi/2013/08/130808_kibris_israil_yunanistan.shtml.

“Make or Break: Iraq’s Sunnis and the State”, *International Crisis Group Middle East Report 144*, (2013).

“Overview of Oil and Natural Gas in the Eastern Mediterranean Region”, *EIA*, erişim tarihi 23.06.2014,

http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Eastern_Mediterranean/eastern-mediterranean.pdf.

“Suriye-İsrail Görüştü, Türkiye Arabulucu”, *BBC Türkçe*, erişim tarihi 09.07.2014,
http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/01/070116_syria_israel_tr.shtml.

“Turkey Rejects West’s Anti-Iran Energy Sanctions”, *Tehran Times*, 09.07.2014,
<http://www.tehrantimes.com/economy-and-business/95518-turkey-rejects-west-s-anti-iran-energy-sanctions>.

“Turkey to Freeze Bilateral Relations with Israel Excludes Private Sector”, *Today’s Zaman*, erişim tarihi 17.06.2014, <http://www.todayszaman.com/tz-web/news-213335-102-turkey-to-freeze-bilateral-relations-with-israel-excludes-private-sector.html>.

“World Powers Reach Nuclear Deal with Iran to Freeze Its Nuclear Program”, *The Washington Post*, erişim tarihi 06.07.2014,
http://www.washingtonpost.com/world/national-security/kerry-in-geneva-raising-hopes-for-historic-nuclear-deal-with-iran/2013/11/23/53e7bfe6-5430-11e3-9fe0-fd2ca728e67c_story.html.

Aras, Bülent, “Davutoglu Era in Turkish Foreign Policy”, *SETA Policy Brief* 32, (2009).

Arkan, Pınar, “Change in Foreign Policy of Iran Under Rouhani Government and Its Reflections in Domestic Politics”, *ORSAM Review of Regional Affairs* 1, (2014).

Aytürk, İlker, “Between Crises and Cooperation: The Future of Turkish-Israeli Relations”, *Insight Turkey* 11 (2), (2009): 57-74.

Balcı, Ali ve Kardaş, Tuncay, “The Changing Dynamics of Turkey’s Relations with Israel: An Analysis of Securitization”, *Insight Turkey* 14 (2), (2012): 99-120.

Ben David, Calev ve Hacaoğlu, Sercan, “Turkey-Israel Detente Advances Fueled by Energy Potential”, *Bloomberg*, erişim tarihi 10.02.2014,
<http://www.bloomberg.com/news/2014-02-10/turkey-israel-detente-advances-fueled-by-energy-potential-1-.html>.

Bıçakçı, Salih, “Hakol Beseder B’Eli Haseder-Israel’s Apology and Turkey”, *CIES Commentary*, (2013).

Bilgin, Mert, “Energy and Turkey’s Foreign Policy: State Strategy, Regional Cooperation and Private Sector Involvement”, *Turkish Policy Quarterly* 9 (2), (2010): 81-92.

Blumenkrantz, Zohar, "El Al to Netanyahu: Help Us Resume Flights to Turkey", *Haaretz*, erişim tarihi 03.11.2013, <http://www.haaretz.com/business/1.555966>.

Çağaptay, Soner, "Turkey's Kurdish Buffer", erişim tarihi 09.07.2014, <http://www.foreignaffairs.com/articles/141612/soner-cagaptay/turkeys-kurdish-buffer>.

Daly, John, "Trade can be Ice-Breaker in Turkish-Israeli Relations", *Turkey Analyst* 6 (23), (2014).

Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.

Diriöz, Ali Oğuz, "Erken Seçime Giden İsrail'deki Siyasi Görünüm ve Son Dakika Sürprizleri", *Ortadoğu Analiz* 5 (49), (2013): 30-39.

Erkmen, Serhat, "1990'lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği", *Uluslararası İlişkiler* 2(7), (2005): 157-185.

Ertan, Fikret, "İsrail'in Leviathan Gaz Sahası ve Türkiye", *Zaman*, erişim tarihi 10.02.2014 , http://www.zaman.com.tr/fikret-ertan/israilin-leviathan-gaz-sahasi-ve-turkiye_2198682.html.

Ertan, Fikret, "Yunanistan-İsrail Askeri İşbirliği", *Zaman*, erişim tarihi 01.07.2014, http://www.zaman.com.tr/fikret-ertan/yunanistan-israil-askeri-isbirligi_2152088.html.

Hatuqa, Dalia, "Palestinians Form Consensus Government", *Al Jazeera*, erişim tarihi 04.07.2014, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/06/palestinians-set-swear-unity-government-20146281348223961.html>.

Housden, Oliver, "Egypt: Coup d'Etat or a Revolution Protected?", *The RUSI Journal* 158 (5), (2013): 72-78.

Kasapoğlu, Can, "The Turkish-Israeli Relations Under the Davutoglu Doctrine in Turkish Foreign Policy", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi* 3 (2), (2012): 1-20.

Kimball, Daryl G., "Assessing a Nuclear Deal with Iran", *Arms Control Association*, erişim tarihi 08.07.2014, https://www.armscontrol.org/act/2014_0708/Focus/Assessing-a-Nuclear-Deal-With-Iran.

Kösebalaban, Hasan, "The Crisis in Turkish-Israeli Relations: What is its Strategic Significance?", *Middle East Policy* 17 (3), (2010): 36-50.

Leeds, Brett Ashley, "Do Alliances Deter Aggression? The Influence of Military Alliances on the Initiation of Militarized Interstate Disputes", *American Journal of Political Science* 47 (3), (2003): 427-439.

Milani, Mohsen, "Why Tehran Won't Abandon Assad (ism)", *The Washington Quarterly* 36 (4), (2013): 79-93.

Müftüler Bac, Meltem, "Turkey and Israel: An Evolving Partnership" *Ariel Center For Policy Research* 47, (1998).

Nir, Arad, "Israel's Ties with Greece No Substitute for Alliance with Turkey", *Al Monitor*, erişim tarihi 06.07.2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/10/greece-israel-turkey-relations-strategic-alliance.html>.

Norton, Augustus Richard, "The Role of Hezbollah in Lebanese Domestic Politics", *The International Spectator* 42 (4), (2007): 475-491.

Oğuzlu, Tarık, "The Changing Dynamics of Turkey-Israel Relations: A Structural Realist Account", *Mediterranean Politics* 15 (2), (2010): 273-288.

Özkan, Seray, "An Analysis on East Mediterranean Gas-Economy as a Major Driver of Politics", *Hazar Strateji Enstitüsü*, erişim tarihi 10.07.2014, <http://www.hazar.org/blogdetail/blog/an-analysis-on-east-mediterranean-gas-economy-as-a-major-driver-of-politics-635.aspx>.

Ravid, Barak, "Turkey Court Issues Warrants to Israeli Ex-Generals Over Gaza Flotilla Raid", *Haaretz*, erişim tarihi 26.05.2014, <http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/1.592911>.

Sassounian, Harut, "İsrail Türkiye'ye Turizm Ambargosunu Kaldırıyor", *Radikal*, erişim tarihi 25.03.2014, <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/israil-turkiyeye-turizm-ambargosunu-kaldiriyor-1183149>.

Schweller, Randall L., "Rational Theory for a Bygone Era", *Security Studies* 20 (3), (2011): 460-468.

Sherwood, Harriet, " Hamas and Iran Rebuild Ties Three Years After Falling Out Over Syria", *The Guardian*, erişim tarihi 07.07.2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/jan/09/hamas-iran-rebuild-ties-falling-out-syria>.

Stavris, George, "The New Energy Triangle of Cyprus-Greece-Israel: Casting a Net For Turkey?", *Turkish Policy Quarterly* 11 (2), (2014): 87-102.

Taner, Binnur Özkeçeci, "From Allies to Frenemies and Inconvenient Partners: Image Theory and Turkish-Israeli Relations", *Perceptions* 17 (3), (2012): 105-129.

Tank, Pinar, "Political Islam in Turkey: A State of Controlled Security", *Turkish Studies* 6 (1), (2005): 3-19.

Taştekin, Fehim, "Israel Would Welcome Kurdish State", *Al-Monitor*, erişim tarihi 02.07.2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/politics/2014/07/iraq-crisis-israel-welcome-kurdish-state-us-turkey.html>.

Ulutaş, Ufuk, "A Raid From the Sea: The Gaza Flotilla Attack and Blockade Under Legal Scrutiny", *SETA Policy Brief 55*, (2011): 3-13.

